

İKAM WORKING PAPER

HAVAYI KİRLLETME HAKKININ MÜLKİYETİ VE SATIN ALIMI:
İSLAM HUKUKU'NDA ÇEVRENİN KORUNMASI PERSPEKTİFİNDEN
KYOTO PROTOKOLÜ

Feyza Cevherli

İKAM WORKING PAPER

İLKE Vakfı tarafından 2016 yılında kurulan İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM), yeni bir iktisadi anlayışın ve uygulama zemininin oluşumuna katkı yapmayı amaçlamaktadır. İslam iktisadını teorik ve uygulamalı olarak ele alan eğitim, araştırma, yayın ve etkinlikler gerçekleştiren İKAM, bu faaliyetlerinin çıktılarıyla araştırmacıları, iş dünyasını ve politika yapıcılarını bilgi birikimi açısından beslemeyi hedeflemektedir. İKAM, “İslam iktisadı” düşüncesinin küllî bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi ve yeni çalışmalara zemin teşkil etmeyi hedeflemektedir.

Research Center for Islamic Economics (IKAM) was established in December 2016 with the purpose of providing a resource rich environment to academia for research in Islamic Economics. IKAM aims to produce competent ideas and theories in order to build Islamic Economic Thought in a holistic manner.

HAVAYI KİRLİTME HAKKININ MÜLKİYETİ VE SATIN ALIMI: İSLAM HUKUKU'NDA ÇEVRENİN KORUNMASI PERSPEKTİFİNDEN KYOTO PROTOKOLÜ

Feyza Cevherli

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

Özet

Çevre, canlı ve cansız varlıkların içinde yaşadığı ve birbirleriyle ilişki içerisinde oldukları alandır. İnsanlar ve ilişki içerisinde oldukları her şey çevre kapsamında kabul edildiğinden çevrenin korunması tüm canlılar için önem arz etmektedir. İslam'da her şey bir denge üzerine kuruludur. Bu nedenle bireyler bu dengeyi tahrip etmemeli, korumak için çaba göstermelidirler. Çalışmamız, çevre kirliliğinin bir türü olan hava kirliliği meselesini ele almaktadır. Günümüzde çevre konusu bağlamında küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi problemlerin çözümüne yönelik birçok teşebbüsün olduğu bilinmektedir. Çalışmamızın hareket noktasını oluşturan Kyoto Protokolü de çevre problemlerinin çözümü için atılan adımlardan biridir. İslam hukukundaki mülkiyet anlayışı çerçevesinde Kyoto Protokolü'nde bulunan “emisyon ticareti” meselesini ele alan bu çalışma, protokolün sonuçları doğrultusunda çevre konusunda yapılması gerekenlere dair önerilere yer vermektedir. Bu önerilerden en önemlileri bireyler bazında sorumluluk anlayışının geliştirilmesi, kurumlar bazında ise yasal düzenlemeler yapılmasının gerekliliğidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kyoto Protokolü, hava kirliliği, emisyon ticareti, mülkiyet hakkı.

Trading Emissions, Property Rights And Environmental Protection: Discussions On Kyoto Protocol From Islamic Law

Feyza Cevherli

Abstract

Environment is the area where living and non-living things live and are in contact with each other. Since people and everything they are in contact with are considered within the context of the environment, the protection of the environment is important for all living things. Everything in Islam is based on a balance. For this reason, individuals should not destroy this balance, but should make an effort to protect it. Our study deals with the issue of air pollution, which is a type of environmental pollution. Today, it is known that there are many attempts to solve environmental problems such as global warming and climate change. The Kyoto Protocol, which constitutes the starting point of our study, is one of the steps taken to solve environmental problems. This study, which deals with the “emissions trading” issue in the Kyoto Protocol within the framework of the property right in Islamic law, gives place to suggestions on what should be done about the environment in line with the results of the protocol. Some of these suggestions are that the understanding of responsibility should be developed on the basis of individuals and legal regulations should be made on the basis of institutions.

Keywords: Islamic Law, Kyoto Protocol, air pollution, emissions trading, property right.

Giriş

Çevre, canlı ve cansız varlıklardan müteşekkil, bu varlıkların birbirleriyle ilişki içerisinde olduğu ve içinde yaşanılan özel bir alandır. Çevreyi, insanların, diğer canlı ve cansız varlıkların oluşturduğu doğal bir alan olarak da tanımlamak mümkündür. Bu açıdan çevre hayatımızın tamamını kuşatan, insanları, diğer canlıları ve etrafımızdaki tüm varlıkları kapsayan şeylerin bütünüdür.

İslami perspektiften çevre, bireyin yaşamında herhangi bir biçimde etkileşimde olduğu her şeyi içine alan bir olgudur. Birey, içinde bulunduğu coğrafya, birlikte yaşamını sürdürdüğü ve aynı coğrafyayı paylaştığı bütün canlılarla bir ilişki içerisinde. Bu sebeple yakından uzağa tüm coğrafyalar, insanlar ve canlılar, birey açısından çevre olarak kabul edilebilir (Kocabaş, 2014, s. 132).

Çevre, korunması elzem ve canlılar için oldukça hayati olması sebebiyle üzerinde çokça tartışmanın yapıldığı önemli bir nosyondur. Bugün dünya ülkelerine bakıldığında neredeyse her ülkede çevre krizinin emarelerine rastlamak mümkündür. Kaynakların tükenmesinin, canlı türlerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olmasının yanında sanai büyüme ve teknolojik manipülasyon gibi etkenler, içinde bulunulan durumu daha da ağırlaştırmaktadır. Hayatımızı idame ettirmemizi sağlayan temiz hava, su ve toprak gibi unsurlar birçok bakımdan risk altındadır (Tucker ve Grim, 2003, s. 17). Bu sebeple çevre kirliliği, özellikle de havanın kirlenmesi devletlerin de ana gündemlerinden birini oluşturmaktadır. Atmosferi korumaya yönelik olarak atılan bir adım olan ve çeşitli devletlerin katılımcı oldukları Kyoto Protokolü de bu gündemin sonuçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu protokol ile devletlere havayı kirlletme kotası konulmuş, bununla birlikte bu kotayı aşmaları halinde diğer ülkelerden kota satın alma esnekliği sunulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, İslam Hukuku'nun çevreye verdiği önemi ortaya koymak ve birçok devletin çevre ve hava kirliliğine karşı birleşerek imzalamış oldukları Kyoto Protokolü'nü İslam Hukuku perspektifinden yeni bir bakış açısı ile değerlendirmeye çalışmaktır.

Bu kapsamda çalışmada, öncelikle çevre ve İslam Hukuku'nda çevre tasavvuru ele alınacak, daha sonra İslam Hukuku'nda çevrenin korunması perspektifinden Kyoto Protokolü incelenecek ve son olarak da protokolde sözü edilen havayı kirlletme hakkı meselesi İslam Hukuku'ndaki mülkiyet anlayışı bağlamında değerlendirilecektir.

Yöntem

Araştırma yöntemi, araştırmanın amacını gerçekleştirebilmek için kullandığı genel yaklaşımdır. Çalışmamızda, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalar sosyal konuları rakamlarla sınırlandırmadan çalışma imkânı tanımaktadır. Nitel araştırmaların temel amacı olgu ve olayları betimlemek, sebeplerini açıklamak ve geleceğe yönelik ışık tutmaktır (Başol, 2008, s. 6). Nitel yaklaşımın önemli avantajlarından biri, sosyal olguların göreliliğini ve hareketliliğini bir an için de olsa yakalamaya ve anlamaya imkân tanımasıdır. Bu yönüyle nitel araştırmalar olguyu bireylerin bakış açısından görebilmeyi ve bakış açılarını oluşturan sosyal yapı ve süreçleri daha berrak bir şekilde ortaya koyabilmeyi sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 19).

Çalışmamızda nitel araştırmalarda kullanılan yöntemlerden literatür tarama yöntemine başvurulmuştur. Literatür tarama, belli bir konuda daha önceden yapılmış olan araştırmaların bilimsel bir özetidir. Nitel çalışmalarda literatür taraması farklı şekillerde kullanılabilir. Nitel araştırmalarda literatür taraması çoğunlukla çalışma boyunca yürütülmekte ve literatür ile araştırmanın tamamlanması meseleleri arasında bütünlüğü sağlamaktadır. Veriler toplanmadan önce ayrıntılı bir literatür taraması yapmak oldukça önemlidir (Johnson ve Christensen, 2014, s. 65).

Bu amaçla, çalışmamızda İslam Hukuku'nda çevre meselesi ile ilgili kaynaklar taranmıştır. Aynı zamanda Kyoto Protokolü ile ilgili literatür taramaları yapılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında mesele, Kyoto Protokolü'ndeki esneklik mekanizmalarından olan emisyon ticareti özelinde İslam Hukuku'ndaki mülkiyet meselesi bağlamında değerlendirilmiştir.

1. Çevre ve İslam Hukuku'nda Çevre Tasavvuru

Çevre; *“Bir şeyin yakını, etrafı, kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam, hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü”* olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu). Kısaca çevre, canlıların içerisinde yaşamlarını sürdürdükleri tabii ortamdır (Ayverdi, 2011, s. 227).

Çevre kavramı, fiziksel çevre ve toplumsal çevre olarak ikiye ayrılmaktadır. Bireylerin içinde yaşamını sürdürdüğü, varlıklarını ve özelliklerini fiziksel manada algıladıkları ortamlar fiziksel çevredir. Toplumsal çevre ise, fiziksel çevre içerisinde olan bireylerin ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemler çerçevesindeki ilişkilerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Mutlu, 2008, s. 196). İnsan merkezli çevre denildiğinde ise insanın içinde yaşadığı ortam kastedilmektedir (Akdur, 2005, s. 14). Canlı her organizma yaşamını sürdürebilmek için çevresine uyum sağlayabilmelidir. Bu uyum, ilk olarak biyolojik çevrede daha sonra da fiziki çevrede sağlanabilir. İçerisinde yaşanan doğal çevre üzerinde kurulan sosyal yapılar sosyal hayat alanı olarak tanımlanmakta, sosyal hayat alanı ise doğal çevre üzerinde bireylerin beraber yaşamlarını sürdürmeleri ile somutlaşmaktadır (Baran, 1993, s. 263).

Evrendeki tüm varlıklar birbiriyle ilişkili hiyerarşik bir düzen içerisindedir. Her düzeydeki yapı kendi içerisinde dinamik bir bütündür. Bunun yanı sıra üzerindeki ve altındaki yapılarla bağlantılıdır. Elbette ki insan da varlığı itibarı ile bu düzenin bir parçasıdır. Dolayısıyla, bu düzenin koruyuculardan biri, belki de en önemlisi insanlardır. Bu sebeple insan, zihnini bu sistemi koruyabilecek düzeyde şekillendirmelidir. Bunu yaparken de İslam'ın evren ve varlıkla ilgili önerilerinden faydalanmalıdır. İslam, insanları yalnızca inanç ve ibadet konularında sorumlu tutmamakta, yaşamın her yönü ile ilgili tavsiyelerde ve uyarılarda bulunmaktadır (Mert, 2008, s. 26-27). Bunlardan biri de çevre meselesidir.

Tabiat üzerindeki hakimiyet gün geçtikçe artmakta, bu da insan ve tabiat arasındaki dengenin bozulmasına sebep olmaktadır. Nüfus artışları, kentlerdeki kalabalık, doğal kaynakların tüketilmesi, doğal güzelliklerin yok edilmesi, hastalıklardaki artış, insanların tabiat üzerindeki hakimiyetlerini kötü bir şekilde kullanmaları sebebiyledir. İnsanla tabiat arasındaki dengenin bozulduğunun birçok kişi farkındadır. Fakat bu dengesizliğin insan ile Allah arasındaki uyumun bozulması sebebiyle olduğunu herkes fark edememiştir (Nasr, 1982, s. 14-18). Zira bu farkındalık için bir yaratıcı olduğu kabulünün yanında derin bir kavrayış gerekmektedir.

İnsanların varlık zincirinin en üst kısmında yer almaları, onları doğanın sahibi yapmaz. Nitekim doğanın tek amacı da sadece insanların ihtiyaçlarını gidermek değildir (Özdemir, 2003, s. 57). İslam'da her şey bir düzen ve denge içerisinde yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim bu dengenin insanlar tarafından bozulmaması gerektiğini bildirmektedir (Kur'an-ı Kerim 54: 49). Bu da çevreyi korumanın vazifelerimizden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan (Kur'an-ı Kerim 2: 30), yeryüzünde imar edebilen varlıktır (Kur'an-ı Kerim 11: 61). Dolayısıyla kendisine verilen bu yetkiyi, kullanımına verilen kaynakları koruyarak değerlendirmelidir (Haneef, 2002, s. 243; Abu-Sway, 1998).

İslam'da çevre meselesini bu hususlarla sınırlı tutmak doğru olmaz. Zira İslam'a göre insan, çevreye karşı sorumlu olmakla birlikte (Kur'an-ı Kerim 45: 13), öncelikle kendisine karşı sorumludur. Burada önemli olan husus; insanın kendisi dahil hiçbir şeyin mutlak sahibi olmamasıdır. Beden, ruh, kalp, akıl ve mal, yani insanın sahip olduğu her şey kendisine emanettir (Kur'an-ı Kerim 33: 72) ve bunlar üzerindeki tasarrufları da belli kurallara tâbidir. İnsanın kendisine emanet olan şeylerle olan ilişkisi, onu diğer varlıklardan ayırmaktadır (Çınar, 2014, s. 563). Bu husustaki en belirgin fark, insanın davranışları sebebiyle imtihan edilecek olmasıdır (Kur'an-ı Kerim 11: 7). Bu sebeple de insan, doğayı tahrip ederek onun fesadına neden olmamalıdır (Kur'an-ı Kerim 30: 41).

İnsanın ruhu, bedeni ve öz malı da çevre kapsamında kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla İslam'ın çevreye dair hükümleri tüm bu zikredilenleri de kapsamaktadır. Bu açıdan İslam'daki çevre algısının oldukça geniş ve kapsamlı bir niteliğe sahip olduğu kabul edilebilir (Kocabaş, 2014, s. 132). Bu sebeple İslam Hukuku'nda çevre tasavvurunu ve İslam'ın çevre konusundaki emir ve yasaklarını ele alırken bireyin hayatının tümünü kapsayan ve bütün davranışlarını ilgilendiren bir olgudan bahsedildiği söylenebilir. Çünkü bir Müslüman "çevre"sine karşı sınırsız bir özgürlüğe sahip değildir. İslam Hukuku'na göre onun özgürlüğü, kendisine ve çevresine zarar verdiği veya kendi haklarını ve çevredekilerin hakkını ihlal ettiği yerde bitmektedir. Nitekim İslam Hukuku'nun nihai hedefi, insanların refahını (*maslahat*) artırmak ve onları kötülükten (*mefsedet*) uzak tutmaktır (İbn Abdüsselâm, 2000, s. 11-12).

İslam düşüncesinde insan ve tabiat Allah'ın bir gaye üzerine yarattığı varlıklardır. Bu iki varlığın kendileri için belirlenen rolleri vardır. İnsanla tabiat arasındaki ilişkide, tabiatın insana boyun eğecek şekilde yaratıldığı, buna karşın insanın tabiata karşı iyi veya kötü davranabilme potansiyeliyle yaratıldığı görülmektedir. Zira fizyolojik açıdan insanın, kâinatın ve içindeki her şeyin mimarının katında, konumunu yükselten manevi bir özelliği olduğu bilinmektedir (Çolak, 2008, s. 332). Elbette bu husus İslam düşüncesinde çevrenin daha az değerli olduğu manasında anlaşılmamalıdır. Bilakis Kur'an-ı Kerim'in mesajlarının metafizik boyutunu hakkıyla anladığımız takdirde şüphesiz çevreye olan sorumluluğumuz artacaktır.

2. İslam Hukuku'nda Çevrenin Korunması Perspektifinden Kyoto Protokolü

Çevre hakkı, bireylerin temel dengeleri muhafaza edilen doğal ortamlarda yaşama hakkıdır. Bu hakkın konusu, insanların çevre üzerindeki menfaatleridir. Çevre hakkında hak ve ödev kısımlarının birbirinden ayrılması zordur. Zira bu hakta ödev boyutu daha ağırlıklıdır. Hak sahipleri, çevreyi korumalıdır ve korumayanlara karşı önlem almak durumundadır (Keleş, 2013, s. 29).

İslam Hukuku çevre meselesini, insanlara sunulan nimetler ve insanların bu nimetlere karşı sorumlulukları bakımından ele almakta ve içinde bulunulan bu sistemin mükemmelliğine vurgu yapmaktadır (İpek, 2014, s. 231). Sorumlulukları olan insan, faydasına sunulan nimetlerin sahibi olduğunu zannetmektedir ki bu büyük bir yanılıdır. İnsan, mesuliyetinin idrakine varabilmeli, çevreye zarar verecek her türlü fiilden uzak durabilmelidir.

Çevre kirliliği sorunu, maalesef insan kaynaklı müdahaleler sonucu ortaya çıkmıştır. İnsanların bitmeyen beklentileri, yenilenemeyen kaynakların tüketimi, yenilenebilen kaynakların tahribatı bu sorunun sebeplerindendir (Baran, 1993, s. 266). Sanayideki ve teknolojiye gelişmelerin yanı sıra insanın çevre üzerindeki hakimiyetinin artması da çevre sorunlarının ortaya çıkış sebeplerindendir. İnsanların diğer canlılardan bir farkı da; içerisinde bulunduğu dengeyi ve şartları değiştirebilecek kabiliyette olmasıdır. İnsan bu kabiliyetini iyi yönde olduğu gibi kötü yönde de kullanabilir (Görmez, 1989, s. 7). Çevre, işte bu kötü yöndeki kullanım sebebiyle yani insanın yeryüzünü sınırsız bir şekilde tüketebileceği bir nesne olarak kullanması sebebiyle zarar görmektedir.

İnsanlık, ekolojik dengenin bozulduğu ve bunun kötü etkilerinin yaşandığı bir çağ içerisinde. Hava kirliliği, su kirliliği, yeşilliklerin azaltılması, ozon tabakasının delinmesi bu etkiler arasında zikredilebilir (Mert, 2008, s. 25). Bununla birlikte bilgi eksikliği ve vurdumduymazlık da çevre kirliliğinin sebepleri arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm açısından meseleyi ele alırsak, bilgi eksikliği de yapılan eylemlerin sonuçlarını öngörememe eksikliği de insanın Allah'tan uzaklaştığının belirtileridir (Çiştî, 2003, s. 89). Günümüz Batı dünyasına bakıldığında buralarda yaşayan hemen herkes yaşamlarında bir şeylerin eksik olduğunu düşünmektedirler. İnsanları bu düşünceye iten sebeplerden birinin, tabiatın dışarı itilmesi ve yapay bir çevre edinilmesi olduğu söylenebilir (Nasr, 1982, s. 14).

Son yıllarda ekolojik dengenin zarar görmesine engel olmak, çevreyi korumak gibi hususlara sıkça vurgu yapılmaktadır. Bireyler arasında çevre bilinci oluşturmak adına çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Şüphesiz bu faaliyetlerin bireyler üzerindeki etkisini incelemek, bilimsel çalışmalarda yer bulmalıdır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, bireyler üzerindeki çevre bilincinin oluşmasında İslam'ın sağlayacağı katkıdır. Bu manada açıktır ki İslam dini, insanları günlük hayatta yapacakları işlere motive ettiği gibi (Mert, 2008, s. 26), çevre bilinci hususunda da motive eder ve buna katkı sağlar. Çevre ahlakının nazarî ve tatbikî olmak üzere iki yönü vardır ve İslam'ın çevre tasavvuru her iki yönü de kapsamaktadır (Ardoğan, 2012, s. 120).

Günümüzde çevre ve çevre problemleriyle ilgili meselelerin başında küresel ısınma ve iklim değişikliği gelmektedir. Tarihten günümüze bakılacak olursa, Sanayi Devrimi'ne kadar olan sürede iklim değişikliklerinin doğal sebeplerden olduğu sonucuna varılabilir. Zira bu süreye kadar olan süre içerisinde insan etkilerinin çok fazla olduğu söylenemez. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte hızlı bir gelişme ve endüstrileşme faaliyeti görülmektedir. Bu da iklim değişikliğine sebep olan unsurları harekete geçirmiştir. Bugün insanlar bütün faaliyetleri ile sera gazı emisyonlarındaki artışa neden olmaktadır ki bu artış da iklim değişikliğinin en önemli sebeplerinden biridir (Bakiş ve Çabuk, 2013, s. 33). Küresel ısınma, insanların çevrelerine müdahaleleri sebebiyle sera gazının arttığının bir belirtisidir. Bunların yanında doğal kaynak-

ların sömürülmesi, hızlı nüfus artışı, ormanların tahrip edilmesi sonucu dünyadaki ekosistem dengesinin bozulması, bireysel bencillik, kısa vadeli ekonomik büyüme gibi etkenler, uzun vadeli çevre bütünlüğünü sarsmaktadır (Çiştı, 2003, s. 89-90).

Dünya genelinde çevre bilincinin oluşmasıyla birlikte, küresel ısınma ve iklim değişikliği sorununa karşı bölgesel ve küresel ölçekte birçok farklı oluşum meydana gelmiştir. Zira sosyal, ekonomik, güvenlik ve çevre ile ilgili meseleleri ele alan iklim politikaları, sürdürülebilir bir dünya için önemli dayanak noktalarıdır (IPCC, 2001, s. 96). Ülkemizin 2004 yılında dahil olduğu “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” ve 2009 yılında onayladığı “Kyoto Protokolü” bunlardan biridir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, s. 74). Birleşmiş Milletler’in 1997’de Japonya’nın Kyoto şehrinde düzenlediği çevre toplantısında katılımcı hükümetler tarafından kabul edilen ve “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” olarak imzalanan bu anlaşmanın hedefi, atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun, iklime tehlikeli etki yapmayacak seviyelere indirilmesidir (Yenigün, 2007, s. 10).

Protokolde devletler iki kısma ayrılmaktadır. Ek-1 ülkeleri gelişmiş ülkelerdir, ki belirli emisyon hedefleri konulan ülkeler bunlardır. Ek-2 ülkeleri ise gelişmekte olan ülkelerdir (Finus, 2010, s. 31). Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen Ek-1 ülkeleri arasında yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018, s. 22). Ülkemiz tarafından hazırlanan stratejilerde enerji, ulaşım, sanayi ve atıkların sera gazı emisyonlarına sebep olan faktörler arasında olduğu belirlenmiştir. Bu emisyonların düşürülmesi, büyük ölçüde temiz ve yenilenebilir enerji kaynağı kullanımı sayesinde enerji üretimi ile gerçekleştirilebilir (Bakış ve Çabuk, 2013, s. 37). Emisyonları azaltmaya ve iklim değişikliğine ilişkin olan mutabakat, bu protokolün uygulanmasının temel dayanağıdır (UNFCCC, 2018, s. 31). Emisyonların azaltılması, yalnızca iklime değil iklim haricinde de birçok sürdürülebilir kalkınma hedefine katkıda bulunacaktır (Robinson ve Herbert, 2001, s. 145).

Kyoto Protokolü’nde Ek-1 taraflarına sera gazı emisyon oranlarını azaltmak için üç esneklik mekanizması sunulmaktadır (Şahin, 2016, s. 7):

1. Ortak Yürütme Mekanizması: Protokolün 6. maddesinde bulunan bu mekanizmaya göre, emisyon hedefi belirlenen ülke, emisyon hedefi belirlenen diğer bir ülkede emisyon azaltıcı projelere yatırım yaptığı takdirde emisyon azaltma kredisi kazanma hakkına sahip olur ve kazandığı krediler toplam hedeften çıkarılabilir (Karakaya ve Özçağ, 2003, s. 5).
2. Temiz Kalkınma Mekanizması: Protokolde 12. maddede yer alan bu mekanizmada, emisyon hedefi belirlenen ülke, emisyon hedefinin belirlenmediği az gelişmiş bir ülke ile işbirliği yaparak o ülkede sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik proje yaptığı takdirde sertifikalandırılmış emisyon indirimi kazanır ve kazanılan indirim hedeften düşülebilmektedir (Karakaya ve Özçağ, 2003, s. 5). Ortak Yürütme Mekanizması ile benzer niteliktedir. Ancak Ortak Yürütme Mekanizması gelişmiş ülkelere yönelikken, Temiz Kalkınma Mekanizması gelişmekte olan ülkelere yönelik mekanizmadır (Özdan, 2014, s. 68).
3. Emisyon Ticareti: Protokolün 17. maddesinde yer alan, aynı zamanda çalışma konumuz olan bu mekanizma, emisyon hedefi belirli olan gelişmiş ülkeler arasında emisyon ticaretini mümkün

hale getirmektedir (Algan, 2011, s. 84). Bu madde gereği sera gazı emisyonunu hedeflenenenden daha az miktarda kullanan Ek-1 ülkelerinden biri, sera gazı salınım izinlerinin bir kısmını bir başka ülkeye satabilmektedir. Bu uygulama, tarafların salınım işlemlerine yasal bir bağlayıcılık koyma ve tarafların kendi haklarının bir kısmının ticaretini yapmalarına izin vermektedir. Salınımların toplam tutarı, herhangi bir ticaret gerçekleşmeden önceki tutar ile eşit olmalıdır. İşlem sonucunda satılan salınımlar, satan ülkenin kendi tutarından çıkarılıp satın alan ülkenin tutarına eklendiğinden her iki ülkenin yükümlülüklerini yerine getirmeleri hali ile aynı kabul edilir (Türkeş, Sümer ve Çetiner, 2000). Diğer esneklik mekanizmaları proje temellidir, emisyon ticareti ise piyasa temellidir. Bu da bu mekanizmayı diğerlerinden ayırmaktadır (Uzoğlu, 2016, s. 29).

Küresel ısınma sebebiyle meydana gelen iklim değişikliklerini engelleyebilmek için Kyoto Protokolü'nün yükümlülüklerinin etkin bir biçimde yerine getirilmesi gerekmektedir. Birçok gelişmiş ülkenin enerji verimliliği ile ilgili alınan bu önlemleri gerçekleştirmede yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bu mekanizmaların protokolde bulunan çevresel amaçların tersine kullanılabileceği kaygısı da bulunmaktadır (UNFCCC, 2004, s. 19). Aslında emisyon ticareti, ülkelere yerli salınımlarını yükümlülükleri altına düşürebilme hususunda bir teşvik niteliğinde kabul edilebilir. Ancak protokoldeki bu meseleyi ele alan 17. maddede, ticaret ilişkisine dair oranlar, ilkeler, kurallar net bir biçimde ortaya konulmamıştır. Bu belirsizlik, tarafların yükümlülüklerini yerine getirmeleri durumunda dahi salınımlarda bir azalma olma ihtimalini gözler önüne sermektedir. Bu da küresel ısınmaya engel olmaya yönelik alınan tedbirler neticesinde, sera gazı salınımlarındaki gerekli azalmanın istenen düzeyde olmadığını göstermektedir (Türkeş ve diğerleri, 2000). Emisyon ticareti sisteminin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için sunulan önerilerin başında kurum ve kuruluşların sistemlerinin yöntem ve ilkelerini belirlemeleri gerektiği gelmektedir (Aküzüm, 2010, s. 114).

Görülmektedir ki, Kyoto Protokolü, küresel ısınma problemine yüzeysel olarak temas edebilmiştir. Protokolün taraflarının, bölgesel kalkınma hedeflerini de göz önünde bulundurarak, iklim değişikliğinin etkilerine karşın önlem almaları gerekmektedir (Bölgesel Çevre Merkezi, 2006, s. 12). Protokole taraf olan ülkeler, emisyonlarını azaltamamış bilakis yalnızca esneklik mekanizmalarını kullanmış ve bu yüzden protokolün hedefini gerçekleştirememesine sebep olmuşlardır. Bunun yanı sıra gelişmiş ülkeler, bu mekanizmalar aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerin haklarını satın alarak bir anlamda bu ülkelerin gelişmelerini de önlemişlerdir (Ayhan, 2010, s. 196). Uzmanlar, bu protokolün eksiksiz olarak uygulanması halinde bile dünyaya en çok on sene zaman kazandırabileceğini düşünmektedirler (Şahin, 2016, s. 7). Bunun yanı sıra bu protokolün, kendisinden sonra yapılan çalışmalara bir çerçeve oluşturduğu da yadsınamaz bir gerçektir. İnsan kaynaklı sera gazlarının sebep olduğu iklim değişikliklerinin önlenmesi, gelişmiş ülkelerin kaynak kullanımına dikkat etmeleri ve önceliği yerli etkinliklere vermeleri gerekmektedir.

3. Havayı Kirletme Hakkı Meselesinin İslam Hukuku'ndaki Mülkiyet Bağlamında İncelenmesi

Çalışmamız, İslam Hukuku'nda çevrenin korunması bağlamında Kyoto Protokolü'nde yer alan havayı kirletme hakkı meselesini ele almaktadır. Konumuzun bütünlüğü açısından çalışmamızın bu kısmında

mal ve mülkiyetle ilgili bazı genel bilgilere yer verilecek ve havayı kirletme hakkı mülkiyet perspektifinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Mal kelimesi *“Bir şahsın mâlik olduğu nesne”* (Fîrûzâbâdî, s. 1059) olarak tanımlanmaktadır. Hanefîler tarafından bu kavram *“İnsan tabiatının kendisine meylettiği ve ihtiyaç vakti için biriktirilmesi mümkün olan şey”* olarak ifade edilmektedir (İbn Âbidîn, 2000, s. 501). Bu tanıma göre hak ve menfaatler başlı başına mal olarak sayılmaz ve hukukî işlemlere konu olmazlar. Hanefîler’e göre bir şeyin mal olabilmesi için biriktirilebilecek şekilde maddî bir varlığının olması ve ondan faydalanılabilmesi gerekmektedir. (Abbâdî, 2000, s. 152). Hanefîler dışındaki Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî İslam hukukçularına göre ise mal, *“İnsanlar arasında iktisadî bir değere sahip ve normal şartlarda ve iradî olarak faydalanılması dinen ve hukuken mümkün olan her şeydir.”* şeklinde tanımlanmaktadır (Abbâdî, 2000, s. 154-156). Bu tanıma bakıldığında da bir şeyin mal olabilmesi için iktisadî bir değerinin olması ve bu değer hukukî olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu görüşü belirleyen İslam hukukçuları, mal edinmenin asıl amacının, onun sağladığı menfaat olduğunu yani malın değerini menfaatinin belirlediğini söylemektedirler. Onlara göre menfaatler de başlı başına mal sayılır. Bir şeyin mal sayılabilmesi için ihrâzının veya hıyâzetinin mümkün olması gerekmediği görüşündedirler (Yaran, 2011, s. 60). Başka bir ifadeyle insanlar arasında maddî bir değeri olan ve kendinden faydalanılabilen her şey hukukî olarak mal kapsamındadır. Mecelle’de mal; *“İnsanın yaratılışına bağlı olup gerektiği zaman toplanıp saklanabilen menkul ve gayrimenkul şeylerdir.”* şeklinde tarif edilmiştir (Mecelle, 126).

Zikredilen tariflere bakıldığında; toprak, eşya, canlı ve bunun gibi mâlik olunan şeylerin mal kapsamında olduğu kabul edilmektedir. Mâlik olunmasa da elde edilmesi ve yararlanılması mümkün olan (denizdeki balık, havadaki kuş vb.) şeyler de mal kabul edilmektedir. Tanımların ışığında hava ve güneş ışığı gibi elde edilmesi mümkün olmayan şeyler ise, faydalı olmalarına rağmen mal olarak kabul edilmemektedirler. Zaman içerisinde teknoloji ile birlikte güneş ışınları ya da havanın depolanması mümkün olursa, mal olarak kabul edilebileceği görüşü de mevcuttur (Demir, 1986, s. 19).

Diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslam Hukuku’nda da mal, çeşitli açılardan birçok tasnife tâbi tutulmuştur. Konumuz özelinde sahiplerine göre mal çeşitlerini inceleyecek olursak, bunlar; mübah mallar, özel mallar, vakıf malları, devletin özel malları ve kamu mallarıdır. Yararlanılması mübah olan ancak mülkiyete konu olmayan mallar, kamu malları olarak kabul edilebilir (Günay, 2001, s. 47). Kamu malları, *“Umumun ya da belirli bir yer halkının umum ahalisinin doğrudan doğruya ve serbestçe yararlanmasına terkedilen yerlerdir.”* (Günay, 2001, s. 145) olarak tanımlanmaktadır. İslam Hukuku kamu mallarından yararlanma hususunda bireylere geniş bir alan tanımıştır. Genellik, eşitlik, serbestlik, zarar vermeme ve ücretsizlik, bu mallardan yararlanmanın şartlarındandır (Günay, 2001, s. 190-200). Devlet, kamu malları üzerinde bir yetkiye sahiptir. Fakat bu yetkilerin hangi haklarda devreye girdiği meselesi önemlidir (Günay, 2001, s. 157).

Anlaşıyor ki mala mal özelliği kazandıran, insanın onunla olan ilişkisidir. Bu ilişki, insanın onu elde etmesinden kaynaklanmaktadır ki bu da mülkiyet olarak ifade edilmektedir. Mülkiyet sözlükte, *“Bir şeyi ele geçirmek ve onun üzerinde tek başına söz sahibi olma gücü”* olarak tanımlanmaktadır (Fîrûzâbâdî,

s. 954). İslam Hukuku terimi olarak da, “*Bir şeyin hukuken engelleyici, olağan dışı bir durum olmadıkça kişiye tek başına o şey üzerinde yetkili olma ve tasarrufta bulunma imkânı sağlayacak şekilde hıyâzet altına alınması*” (Ali el-Hafif, 1996, s. 18) olarak açıklanmaktadır. Sahibine eşya üzerinde en kapsamlı yetkileri veren hak (Hacak, 2006, s. 543) olarak tanımlanan mülkiyetin konusu maldır, denebilir. İslam Hukuk Tarihi’ne bakıldığında nelerin mülkiyet konusu olup olmadığı hususunun örfe göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. İslam Hukuku’na göre her dönemde değişen ve gelişen özelliklere göre “yararlanma” ve “edinme” konusu olabilecek her şey *ictihad* yoluyla hukukî işlemlere konu olabilmektedir (Ali el-Hafif, 1996, s. 18). Mülkiyet hakkı, İslam Hukuku’nun korumak istediği beş esas (*makâsıdu’ş-şerîa*) arasındadır. Mâlikine kullanma, yararlanma ve harcama gibi haklar veren bu hak, çevre-mülkiyet meselesi bağlamında umumî zararın giderilmesi ve kamu yararı sebepleriyle sınırlandırılabilir (Kurban, 2012, s. 218-219). Mülkiyet, belirli fiziki varlığı olan şeyler üzerinde kurulabildiği gibi, menfaat üzerine de kurulabilmektedir (Çalış, 2013, s. 402).

Tanımlar neticesinde anlaşılmaktadır ki mülkiyet, mal ve aynı hükümde olan menfaatler ile insan arasında bir ilişkidir. Hukuk düzeninin tanıdığı bir haktır ve maldan farklı bir kavramdır. Mal tabîî bir kavram iken, mülkiyet hukukî bir kavramdır. Menfaatlerin mal sayılması tartışmalıdır ama mülk sayılmasında ihtilaf yoktur. Mülkiyet, eşyanın tabiatından gelen bir hak değil, hukuk düzeninin “meşrû sebeplere bağlı” izin ve benimsemesinden doğan bir haktır. Dolayısıyla her hak gibi ancak hukuk düzeninin tanıyıp benimsemesiyle varlık kazanır (Karaman, 2001, s. 29-30).

Mülkiyet yetki sahibi açısından; özel mülkiyet, vakıf mülkiyeti, devlet mülkiyeti ve kamu mülkiyeti olarak sınıflandırılmaktadır (Çalış, 2013, s. 406). Kamu mülkiyeti, yollar, akarsular, hanlar; yani kamuya ait olan her yeri kapsamına almaktadır. Kamu mülkiyetinden (mübah olan şeylerden), tüm fertlerin başkalarına zarar vermeden eşit derecede faydalanma hakkı vardır (Mecelle, 1254). Bu hususta birçok âyet-i kerîme bulunmaktadır (Kur’ân-ı Kerîm 2: 29; Kur’ân-ı Kerîm 55: 10-12). Hadîs-i şerîflerde de insanların üç şeyde ortak olduğu, bu şeylerin de su, ot ve ateş olduğu bildirilmiştir (Ebû Dâvûd, Büyü’, 62). Bu ortaklık, yararlanma açısından; mülkiyet ortaklığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bunlardan yararlanmak, güneş ve havadan yararlanmak gibidir ve Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar bunlardan eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir (Serahsî, 1993, s. 164). Zira ortak mallarda bireylerin mülkiyet hakkının olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Resûlullah’ın (sav) biriken suyun satışını yasaklaması (Müslim, Müsâkât, 34; Ebû Dâvûd, İcâre, 61) örneğine baktığımızda da önemli olan hususun satış mülkiyeti olduğu görülmektedir. Çünkü havuzda biriken su, havuz sahibi için mülk edinilmiş bir şey değildir. Bu sebeple satışına izin verilmemiştir (Serahsî, 1993, s. 166).

Mülkiyetin konusu nesneler, menfaatler ve haklar olmakla birlikte, mülkiyetin kapsamı yatay ve dikey olarak ele alınabilir. Bir şeye mâlik olmak demek, onun unsurlarına da mâlik olmak anlamına gelmektedir. Örneğin toprak mülkiyetini ele alacak olursak, toprakla birlikte toprağın alt tabakası olduğu gibi toprağın üzerindeki hava boşluğu da mülkiyet altında kabul edilmektedir. Mecelle bu hususa “*Kim ki bir yere mâlik olursa altına da üstüne de mâlik olur.*” maddesiyle işaret etmektedir (Mecelle, 1194). Bazı İslam Hukukçuları mülkiyetin dikey açıdan yer altını ve hava boşluğunu kapsamadığı görüşünde olsalar da mülkiyetin amacı doğrultusunda dikey kapsamda yer altında ve hava boşluğunda bir alanı içermesi

kaçınılmazdır (Mısrî, 1989, s. 37). Hukuk sistemleri, mülkiyetin dikey açıdan belirli bir bölgeyi ihata ettiğini fakat bu kapsamın da belli sınırları olduğunu kabul etmektedir. Mülkiyetin dikey kapsamının mâlikin faydası ile sınırlandırıldığı kabul edilmekle birlikte; bu sınır da iktisadî faydaya göre belirlenmektedir. Ayrıca teknik gelişmeler de mülkiyetin dikey kapsamını genişleten bir faktördür. Örneğin, önceleri ihrâz özelliği olmadığından güneş enerjisi, hava ile bazı gazlar mal kabul edilmemeleri sebebiyle hukukî işlemlere konu olamamışken; bugün çeşitli gelişmeler sonucu hukukî işlemlere konu olabilmektedirler. Muhakkak ki burada da faydalı olma kriteri ön plandadır (Çalış, 2001, s. 44).

Bir devletin sınırları içerisinde bulunan nehirler, göller vb. şeylerin üzerinde yalnızca o devlet hak sahibidir. Uluslararası denizler, okyanuslar vb. üzerindeki haklar ise hukuksal bakımdan söz konusu edilen şeye yakınlığa bağlı değişmektedir. Uluslararası hukukta kamuya açık kaynaklar tüm insanlığa ait olsa da bunların kullanımında, erken davrananın daha haklı ve daha fazla yarar sağlaması hususu öne çıkmaktadır şeklinde bir görüş bulunmaktadır (Mısrî, 1989, s. 46-47).

Kyoto Protokolü, konumuz açısından önem arz eden ve üzerinde birçok fikir ayrılıklarının bulunduğu 17. maddede, anlaşmaya taraf olan ülkeler için “sera gazı salınımı kotası” belirlemiş ve ülkelerin bu kota hakkını birbirlerine satma esnekliği sunmuştur. Bu bağlamda her ülkenin havayı kirletme hakkı sınırlıdır. Ancak kotasını aşan ülke, kotasını henüz kullanmamış bir ülkenin hakkını ticaret yoluyla satın alabilmektedir. Protokolde emisyon ticaretinde bütün sera gazları ile ilgili önlem alınsa da salınımı en çok olan gaz karbondioksit olması sebebiyle, ticareti yapılan gaz karbondioksittir. Bu sebeple bu piyasa, karbon piyasası olarak bilinmektedir (Bayrak, 2012, s. 272). Karbon piyasası ya da karbon ticaretinin ortaya çıkışı, 1997 yılı Kyoto Protokolü ile birlikte gerçekleşmiştir. Protokole katılan ülkeler, doğaya bıraktıkları sera gazlarını belirli bir seviyenin altında tutmak zorundadırlar. Burada amaç, sera gazı salınımını tamamen ortadan kaldırmanın mümkün olmaması sebebiyle, en azından belirli bir seviyede tutmak veya daha fazla salınmasının önüne geçmektir (Peker ve Altınışık, 2011, s. 66).

Karbon piyasasında hava, alınıp satılabilen bir meta olarak kabul edilmektedir. Esasında havanın kendisinin mala dönüştürülmesi pek mümkün olmadığından, hava, “havayı kirletme hakkı” olarak piyasada yerini almıştır. Bu şekliyle hava, herkese ait olmaktan çıkıp, onu kirletme hakkının alınabilir ve satılabilir bir mala dönüştüğü mahiyete evrilmiştir. Hava, kimsenin özel mülkiyeti altında değildir. Devletin mülkiyetinin söz konusu olduğu durumlarda bile devlet, kamu yararını öncelemeli, her kaynağı şer’î kurallara göre harcamalıdır (Mısrî, 1989, s. 48). Mesele aynî hukuk penceresinden ele alındığında, aynî hak, eşya üzerinde doğrudan doğruya bir hakimiyetin olduğu bir hak olarak tanımlanmaktadır (Karaman, 2001, s. 7). Dolayısıyla mesele aynî haklardan değildir demek yanlış olmayacaktır. Zira ayn mülkiyeti eşyanın kendisine sahip olmak demektir, bu sebeple ayn mülkiyetinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü hava, kimsenin mülkiyeti altında değildir. Menfaat mülkiyeti ise bahsedilen şeyden faydalanma hakkıdır. Allah her şeyi, insanların istifadesine sunduğunu ve mübah kıldığını bildirmektedir. Bu açıdan, havadan yararlanmanın ticaret metası haline getirilmesi kanaatimizce yerinde bir karar değildir.

Bu noktada, küresel dünyanın ideolojisi olarak da tanımlanan neo-liberalizm konusuna Kyoto Protokolü çerçevesinde değinmek yerinde olacaktır. Neo-liberalizm ile birlikte, kamuya ait olan ve hayati öneme

sahip olan yerler, özel sektörün piyasa anlayışına göre ayarlanmış ve kârı maksimize etme amacıyla hareket edilmiştir. Bu alanlara su ve hava gibi kamu mülkiyeti kapsamındaki öğeler de dahil edilmektedir (Kyoto Havayı Kirletme, 2007). Ekolojik varlıklar önceleri özel mülkiyete konu olmazken, doğanın neo-liberalleşmesi bu varlıkları piyasa için yatırım aracı haline getirmektedir (Çoban, Özlüer ve Erensu, 2015, s. 40). Oysa her bireyin ve her devletin havadan eşit olarak faydalanma hakkı vardır.

Küresel ısınmaya önlem olarak atılan bir adım olan Kyoto Protokolü'nün, görüldüğü üzere maalesef istenilen sonuçlara ulaşamadığı söylenebilir. Belirlenen hedefin aksine, zikredilen emisyon ticareti sebebiyle devletler havayı daha fazla kirletme hakkına sahip olabilmektedirler. Bu da emisyon ticaretinin finansal bir spekülasyon aracı haline gelmesine sebep olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşen dünya beraberinde birçok problemi getirmektedir. Bunların en önemlilerinden biri de şüphesiz çevre kirliliğidir. Zaman ilerledikçe kaynaklar hızla tüketilmekte, çevrenin bilinçsiz kullanımı sonucu bireyler hem kendilerini hem diğer canlıları tahmin edemeyecekleri tehlikelere maruz bırakılmaktadırlar.

Sanayi Devrimi ile birlikte endüstrileşme faaliyetlerinde ve ekonomik alanlarda yaşanan gelişmeler, dünyada insan kaynaklı sera gazı emisyon oranlarındaki artışı da beraberinde getirmiştir. Bu da, dünyanın dengesinin bozulmasına, küresel ısınma ve iklim değişikliği problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş, bir başka ifadeyle yaşananların bedelini doğanın ödediği bir sonuç ortaya çıkmıştır. Küresel dünyada etkilerinin fazlasıyla hissedildiği tüm bu durumlar küresel ölçekte adımlar atılmasını gerekli kılmıştır.

Çalışmamız, Kyoto Protokolü'nde emisyon ticareti olarak geçen havayı kirletme hakkının satın alınabilirliği meselesi özelinde İslam Hukuku'nda çevrenin korunmasını ele almaktadır. Çevreyi korumak, bireysel olduğu kadar toplumsal bir görevdir. Çevre sorunlarına bir çözüm olarak geliştirilen karbondioksit emisyonunu azaltmanın bir yöntemi olarak ortaya konan emisyon ticareti, sera gazı azaltım hedeflerini dengeleyemeyen ülkelerin azaltım maliyetini düşürmek amacıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu emisyon ticaretiyle birlikte atmosferi kirletme haklarının alınıp satılacağı bir piyasa oluşturmuştur. Bu da atmosferin özelleştirilmeye çalışıldığının bir göstergesidir. Oysa ki atmosfer herkesin kullanımına açık olan, herkesin faydalanabileceği bir şeydir. Üzerinde anlaşılan emisyon ticareti, atmosferi alınıp satılabilen bir meta haline büründürmektedir. Bu da herkesin kullanımına açık olan diğer metaların da alınıp satılabilmesi liberal piyasalar oluşturulmasına sebep olmaktadır. Bu açılarından Kyoto Protokolü bazı kesimler tarafından neo-liberalizmin klasik bir formu olarak kabul edilebilmektedir. Öte yandan emisyon ticareti meselesi, yeni bir mülkiyet hakkı tesis etmektedir. Ancak İslam Hukuku'nda üzerinde umumî ortaklık hakkı bulunan kamu malları, bireylerin de devletin de mülkiyeti altında değildir. Bu mallar üzerinde ancak devletin hüküm ve tasarruf yetkisi bulunmaktadır. Kimsenin mülkiyetinde olmayan bu mallardan herkesin eşit olarak yararlanma hakkı bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ve diğer kaynaklar incelendiğinde, çevrenin tam mülkiyetinin Allah'a ait olduğu, insanlara emanet olarak verildiği görülmektedir. Elbette mülkiyet toplumun tasarrufuna verilmiştir, ancak

tüm bunları nasıl sarf ettiğimiz oldukça önemlidir. Elimizdekini, tasarrufumuz altında olan her şeyi nasıl kullandığımız, emanetlerimize nasıl sahip çıktığımız bizim sorumluluk anlayışımızı belirlemektedir. Dünyadaki tüm yaşam biçimlerinin varlığını tehdit eden bir çevre krizinin ortasında, insanın sorumluluk bilinciyle hareket etmesi büyük bir önemi haizdir. Anlaşılan odur ki; Müslümanlar'ın da bir parçası olduğu küresel düzende İslam Hukuku'nun çevreye dair ilkeleriyle ilgili kurumsal düzenlemeler yapılamadığı takdirde çevresel sorunlar tam anlamıyla çözüme kavuşamayacaktır.

Kaynakça

- Abbâdî, A. D. (2000). *el-Milkiyye fi's-Şeriatî'l-İslâmiyye: Tabiatuha ve Vazifetüha*. Beyrut: Müessesetü'r-risale.
- Abu-Sway, M. (1998). Towards an Islamic Jurisprudence of the Environment. Erişim adresi: <http://environment-ecology.com/religion-and-ecology/487-towards-an-islamic-jurisprudence-of-the-environment-.html>
- Ahmed Cevdet Paşa. (1982). *Açıklamalı Mecelle: (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*. A. H. Berki (Haz.). İstanbul: Hikmet Yayınları,
- Akdur, R. (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları "Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyum"*. Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi: 23.
- Aküzüm, A. (2010). *Enerji Kaynaklı Sera Gazlarının Azaltılması: "Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Türkiye"* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Algan, M. (2011). Emisyon Ticareti Sistemini Kim Yönetiyor?. *Mülkiye Dergisi*, 35 (273), 81-108.
- Ali el-Hafif. (1996). *el-Milkiyye fi's-Şeriatî'l-İslâmiyye*. Beyrut: Daru'l-Fikr al-Arabi.
- Ali el-Hafif. (2011). *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*. (R. Yaran, Çev.). Ahkâmü'l-Muâmelâti's-Şer'iyye. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ardoğan, R. (2012). İslam'da Çevre Teolojisinin Pratiğe Yansıması: Çevre Ahlakı. *Birey ve Toplum* 2/3. 115-143.
- Ayhan, D. (2010). *Enerji, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Küresel İklim Değişikliği Sorunsalı ve Kyoto Protokolü: Türkiye Analizi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bakış, R. ve Çabuk, S. N. (2013, Kasım). *Uluslararası Türk Dünyası Çevre Sorunları Sempozyumu*. Küresel İklim Değişiklikleri ve Su Kaynaklarının Hidroelektrik Enerji Olarak Kullanımı, Eskişehir : 33-38.

- Baran, A. G. (1993). Toplum, Birey ve Çevre İlişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10/1, 261-278.
- Başol, G. (2008). Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem. O. Kılıç ve M. Cinoğlu (Ed.). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Bayrak, M. R. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Türkiye’de Düşük Karbon Ekonomisi ve Kyoto Protokolü’nün Finansman Kaynakları. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1(4). 266-279.
- Bölgesel Çevre Merkezi. REC Türkiye. (2006). Y. Arkan (Haz.). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü: Metinler ve Temel Bilgiler*. Ankara.
- Çalış, H. (2001). *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlandırmalar* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Çalış, H. (2013). Eşya Hukuku. T. Türcan (Ed.). *İslâm Hukuku El Kitabı*. (s. 399-420) içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çınar, M. (2014). *Antep Çevre ve Ahlak Sempoiumu. Çevre-İnsan Arasındaki İlişki “Emanet” Merkezlidir, Antep: 559-567.*
- Çiştî, S. H. H. (2003). Fitrat: İnsanlar ve Çevre İçin Bir İslâmi Model. R. C. Foltz, F. M. Denny ve A. Baharuddin (Der.). *İslam ve Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet*. (s.89-100) içinde. Nurettin Elhüseyni (Çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Çoban, A., Özlüer, F. ve Erensu, S. (2015). Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler. A. Çoban (Ed.). *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji*. (s. 399-456) içinde. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Demir, F. (1986). *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. Ankara: Gaye Matbaacılık.
- Ebü Dâvûd, es-Sicistânî. *Kitâbu’s-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Finus, M. (2010). B. Engin. (Çev.) Kyoto Protokolü Uygulama Mekanizmaları: Kusurlu mu Yoksa Umut Verici Kavramlar mı?. *Sosyal Bilimler Dergisi* (2). 30-40.
- Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed. (2005). *el-Kâmûsü’l-muhîd*. (Thk. Muhammad Naim al-Arqousi). Beyrut: Müessesetü’r-risale.
- Görmez, K. (1989). Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülâhazalar. *Türkiye Günlüğü Dergisi* 3. 6-10.
- Günay, H. M. (2001). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Hacak, H. (2006). “Mülkiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 31/543-548.
- Haneef, S. S. S. (2002). Principles of Environmental Law in Islam. *Arab Law Quarterly* 17(3). 241-254.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2001). *Climate Change 2001: Setting the Stage: Climate Change and Sustainable Development*. Contribution of Working Group III to the Third Assessment Report of the IPCC. Cambridge: Cambridge University Press.
- İbn Abdüsselâm, İ. (2000). *el-Kavâ'idü'l-kübrâ*. Dimaşk: Dâru’l-kalem.
- İbn Âbidîn, M. E.. (2000). *Reddü'l-muhtâr ‘ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru’l-fikr.
- İslam’da Çevre Hukukunun Prensipleri. (2008). (A. Çolak, Çev.). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11, 331-346.
- İpek, M. (2014). İslam Kültürü Açısından Çevre-İnsan İlişkisi Üzerine. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14(3). 227-240.
- Johnson, R. B. ve Christensen, L. (2014). *Educational Research: Quantitative, Qualitative and Mixed Approaches (5th Edition)*. United States of America: Sage Publications.
- Karakaya, E. ve Özçağ, M. (2003). VII. ODTÜ Ekonomi Konferansı. Türkiye Açısından Kyoto Protokolü’nün Değerlendirilmesi ve Ayrıştırma (Decomposition) Yöntemi ile Co2 Emisyonu Belirleyicilerinin Analizi. Ankara.
- Karaman, H. (2001). *Mukayeseli İslâm Hukuku, I-III*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Keleş, R. (2013, Kasım) *Uluslararası Türk Dünyası Çevre Sorunları Sempozyumu*. İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı. Eskişehir : 29-31.
- Khalid, F. Islam and the Environment. M. P. Timmerman(Ed.) *Social and Economic Dimensions of Global Environmental Change* 5. 332–339.

Kocabaş, S. (2014). *Çevre ve Ahlak (Dinin Temel Kaynakları ve Hukuk Bağlamında Çevre-Ahlak İlişkisi) Sempozyum Bildiri Metinleri*. Çevreyi Korumaya Esas Teşkil Edecek İslam Hukuku Kaideleri. Gaziantep: 131-151.

Kurban, Y. (2012). İslam Hukuku'nda Çevre-Mülkiyet İlişkisi. *EKEV Akademi Dergisi*. 16(53). 209-222.

Kyoto Havayı Kirlenme Hakkına Pazar Sunuyor. (2007). Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/cevre/92281-kyoto-hava-yi-kirlenme-hakkina-pazar-sunuyor>

Mert, M. (2008). *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, Çevre Bilinci Oluşturmada İslam'ın Katkısı Üzerine. İstanbul.

Mısırî, R. Y. (1409/1989). *Usûlü'l-İktisâdî'l-İslâmî*. Dimaşk: Dâru'l-kalem; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye.

Mutlu, Z. (2008). Çevre İçin İnternet / Bilgi ve İletişim Teknolojileri(BIT): e-çevre. Erişim adresi: https://silo.tips/queue/evre-i-in-nternet-bilgi-ve-letim-teknolojileribit-e-evre?&queue_id=-1&v=1608636117&u=ODguMjMwLjE3My44OA==

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. (1981). *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Nasr, S. H. (1982). *İnsan ve Tabiat*. (Çev. N. Avcı). İstanbul: Yeryüzü Yayınları.

Özdan, S. (2014). *Kyoto Protokolü Kapsamında Emisyon Ticareti, Karbon Borsaları ve Türkiye'ye Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.

Özdemir, İ. (2003) Kur'an Perspektifiyle Bir Çevre Anlayışına Doğru. R. C. Foltz, F. M. Denny ve A. Baharuddin (Der.). *İslam ve Ekoloji: Bahsedilmiş Bir Emanet*. (s.41-65) içinde. Nurettin Elhüseyni (Çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Peker, H. S. ve Altınışik, İ. (2011). Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesi Açısından Karbon Ticareti. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 4.

Robinson, J. B. ve Herbert, D. (2001). Integrating Climate Change and Sustainable Development. *International Journal of Global Environmental Issues* 1 (2). 130-149.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl. (1993). *el-Mebşût*. Beyrut: Dâru'l-Mârif.

Şahin, Ö. U. (2016). Kyoto Protokolü ve Kopenhag Mutabakatının Karşılaştırmalı Analizi. *Journal of Awareness* 1(1). 5-16.

Şâtibî, İ. M. (1997). *el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm*. (Şerh: Abdullah Dıraz) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.

Tucker, M. E. ve Grim, J. (2003). R. C. Foltz, F. M. Denny ve A. Baharuddin (Der.). *İslam ve Ekoloji: Bahsedilmiş Bir Emanet*. (s.17-30) içinde. Nurettin Elhüseyni (Çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu güncel sözlük içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=%C3%A7evre> .

Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000). Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri. Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları. 7-24, ÇKÖK Gn. Md., Ankara.

Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000). Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları. *Tesisat Dergisi* 52. 84-100.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. *Türkiye İklim Değişikliği Yedinci Ulusal Bildirimi*. Ankara.

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2004). İklim Özen Göstermek Raporu: *İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü İçin Kılavuz*. Erişim adresi: https://unfccc.int/resource/docs/publications/caring_trk.pdf

United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2018). *Un Climate Change Annual Report*. Erişim adresi: <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/UN-Climate-Change-Annual-Report-2018.pdf>

Uzoğlu, Y. (2016). *Kyoto Döneminde BM'nin Rolü: Karbon Ticaretinin Çevresel Etkilerinin İktisadi Analizi* (Yüksek Lisans Tezi) Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Yenigün, O. (2007). *Kyoto Protokolü, Avrupa Birliği ve Türk İş Dünyası*. İstanbul.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Adres: Aziz Mahmut Hüdai mah. Türbe Kapısı Sok. No: 13 Üsküdar/İSTANBUL - M | bilgi@ikam.org.tr | T +90 216 532 63 70